

המשחק בקוביא

טעם הפסול במשחק בקוביא

המשנה (סנהדרין כד:) מונה את הפסולים לעדות מדרבנן²⁰⁵:

ואלו הן הפסולין: המשחק בקוביא, והמלוה בריבית, ומפריחי יונים, וסוחרי שביעית. אמר רבי שמעון: בתחילה היו קורין אותן אוספי שביעית, משרבו האנסין חזרו לקרותן סוחרי שביעית. אמר רבי יהודה: אימתי? בזמן שאין להן אומנות אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא – כשרין.

הגמרא מבררת מיד מהו טעם הפסול לעדות במשחק בקוביא:

משחק בקוביא מאי קא עביד? אמר רמי בר חמא: משום דהוה אסמכתא, ואסמכתא לא קניא. רב ששת אמר: כל כי האי גוונא לאו אסמכתא היא, אלא לפי שאין עסוקין ביישובו של עולם. מאי בינייהו? איכא בינייהו דגמר אומנותא אחריתי.

בהמשך הגמרא (כו:): פוסקת הסוגיה כר' יהודה במשנה, שאדם נפסל לעדות רק כאשר אין לו אומנות נוספת שהוא עוסק בה, ומשמע בפשטות שפוסקים כרב ששת במחלוקת הנ"ל. אך לעומת זאת, מכמה סוגיות בגמרא עולה שנפסקה להלכה הדעה שגורסת כי משחק בקוביא נחשב לאסמכתא, כדברי רמי בר חמא.

כך משמע מהמשך הגמרא שלנו, שמביאה צריכותא בין משחק בקוביא למפריחי יונים. המשמעות הפשוטה של הדבר היא שבשניהם האיסור הוא משום אסמכתא. כך גם נראה מהגמרא (שבת קמט:): שאוסרת מנה גדולה כנגד מנה קטנה אף בחול משום קוביא. ראייה שלישית מובאת בדברי הגר"א (סימן רג ס"ק מד) מהגמרא (ראש השנה כב.), שקוראת לפסולי עדות במשנה שם (המקבילה למשנתנו) "גזלן" מדבריהם, ואם כן ברור שהיא מפרשת את המשנה כרמי בר חמא, שהמשחק בקוביא נחשב כאסמכתא, שאסורה משום גזל.

במאמר זה נשתדל להבין כמי פסק הרמב"ם במחלוקת זו, וכיצד התגבר על הסתירה בין הסוגיות. כמו כן נעמוד על הקשר בין פסיקתו זאת ובין הסברו המיוחד למושג "אין עוסק ביישובו של עולם", ולהסברו השיטתי לשאר הפסולים במשנתנו.

בדבריו של הרמב"ם על הסוגיה (עדות פרק י הל' ד) הוא פוסק שפסול המשחק בקוביא הוא חלק מן הפסולים מדרבנן, שחזקתן שעושים איסור:

וכן משחק בקוביא – והוא שלא תהיה לו אומנות אלא הוא. הואיל ואינו עוסק ביישובו של עולם, הרי זה בחזקת שאוכל מן הקוביא, שהוא אבק גזל.

כבר בהתבוננות ראשונית עולה הקושיה בדברי הרמב"ם, שנראים כרכיבה אתרי רכשי. מצד אחד, מן המילים "והוא שלא תהיה לו אומנות אלא הוא, הואיל ואינו עוסק ביישובו של עולם", משמע שהוא פוסק כרב ששת; ואילו מהמשך דבריו: "הרי זה בחזקת שאוכל מן הקוביא, שהוא אבק גזל", נראה שהוא נזקק לטעמו של רמי בר חמא.

נושאי כליו של הרמב"ם, נחלקו לשתי גישות עיקריות בפירוש דבריו, שיבוארו בהרחבה לקמן:

- א. הרמב"ם פוסק כרב ששת, והוסיף את איסור אבק הגזל, כיוון שלדעתו גם רב ששת מסכים לכך שישנו במשחק בקוביא איסור אבק גזל מדבריהם, כפי שמוכח מהסוגיות שהובאו לעיל, שאסרו משחק בקוביא משום אסמכתא – ומחלוקתו על רמי בר חמא היא רק במישור האיסור דאורייתא.
- ב. הרמב"ם פוסק באופן עקרוני כרמי בר חמא, אך בדבריו כאן איננו מדבר על האיסור העקרוני משום אסמכתא, שקיים במשחק בקוביא עם ישראל תמורת כסף, אלא על מצבים אחרים (משחק בחינם, עם גוי וכדו') שפוסלים אותו לעדות

²⁰⁵ על-פי רוב הראשונים, מדובר כאן דווקא בפסולים דרבנן. וראה בתוספות (כד: ד"ה ואלו), שהביאו גרסה במשנה שכוללת גם את העבדים. על-פי גרסה זו המשנה כוללת גם פסולים דאורייתא, אך התוספות דחו אותה. ועייין גם בהסברם לגרסה אחרת של המשנה (ראש השנה כב.).

חמדת הארץ ה

כיוון שחזקתו שמשחק גם עם ישראל בשכר, ועובר בכך על איסור גזל מדבריהם. הסיעתא הגדולה לגישה זאת היא מדברי הרמב"ם בהלכות גזילה, כפי שיבואר לקמן.

בדברינו נדון בכל אחת מן הגישות, ננסה לעמוד על הקשיים העולים מסוגיית הגמרא על-פי כל גישה והדרכים ליישבם, ונציע פירוש נוסף, על-פי הסברו המחודש של הרמב"ם למושג "אין עוסקין ביישובו של עולם" בהלכות גזילה ובפירוש המשניות. כמו כן, נראה כיצד הסבר זה מתאים לשיטתו הכללית בהסבר של פסולי המשנה. נפתח, אם כן, בהסבר כל גישה בפני עצמה.

גישה א': הרמב"ם פוסק כרב ששת

ה"לחם משנה" על אתר, ובדומה לו הסמ"ע (חו"מ סימן לד' סע' טז) אומרים שהרמב"ם פוסק כרב ששת, כפי שפסק גם רב רבו, הרי"ף. הם מסבירים שאף שרב ששת סובר שבמשחק בקוביא ישנו אבק גזל מדבריהם, אין בו גזל גמור מדאורייתא כרמי בר חמא, וזוהי הכוונה בדברי רב ששת במחלוקתו על רמי בר חמא: "כל כי האי גוונא לאו אסמכתא היא". אין זה גזל מדאורייתא, אלא רק אבק גזל מדבריהם, ולכן רב ששת נצרך להוסיף גם את טעמו, שאין להם אומנות אחרת ושאינם עסוקים ביישובו של עולם, כפי שיבואר לקמן. ביאור מעין זה, מציינו גם בפירושו של הר"ן לסוגייתנו.

יש להעיר שעל-פי אפשרות זו בפירוש דברי הרמב"ם, שממנה עולה כי דעת רמי בר חמא היא שאסמכתא היא גזל מדאורייתא, דברי הרמב"ם מתאימים לשיטת התוספות בסוגייתנו:

משחק בקוביא – אפי' למ"ד אסמכתא היא, דאסמכתא לא קניא, מ"מ אינו דאורייתא, כיוון שאינו סבור לעשות איסור לבא לידי פסול דאורייתא.

משמע מדבריהם שאם היה מודע לאיסור היה המשחק פסול מן התורה לשיטת רמי בר חמא. כיוון ש"אסמכתא לא קניא", היא מגדירה אותו כגזלן מדאורייתא גם ללא מעשה גזלה ממשי; אך על-פי רש"י אסמכתא היא רק גזל מדרבנן, כפי שהוא כותב בפירושו לדברי רמי בר חמא (שם ד"ה לא קניא): "והוה ליה כעין גזילה בידו". במפורש יותר נראה הדבר בפירושו למשנה המקבילה (ראש השנה כב. ד"ה בקוביא):

ואמור רבנן: אסמכתא לא קניא, והרי הן גזלנין מדרבנן, דמדאורייתא אינו קרוי גזלן אלא החוטף מיד איש, כדכתב (שמואל ב' כג): "ויגזל את החנית מיד המצרי".

לפי רש"י, אם כן, גזלה תחשב כאיסור דאורייתא רק אם נעשתה בחוזק יד (ביאורו של רש"י לדברי רמי בר חמא, שהפסול הוא רק מדרבנן, מתאים להסברים הבאים שנביא לדברי הרמב"ם).

גם דבריו של הגר"א מתאימים לגשת ה"לחם משנה" והסמ"ע. ולמרות שניתן למצוא שני נתיבים שונים בהגותו, נראה ששניהם מובילים לכיוון כמו של הסמ"ע: את הרמב"ם (מכירה פרק יא הל' ג) מסביר הגר"א (הובא בהשמטות הגר"א, מהדורת פרנקל עמוד קטו) אליבא דרב ששת, בדומה לסמ"ע, שגם לרב ששת משחק בקוביא נחשב גזלן מדבריהם משום אסמכתא. אך בניגוד לסמ"ע, שהסביר שרב ששת חלק בכך על רמי בר חמא, שאמר שזהו גזל מדאורייתא, הגר"א אומר שגם לרמי בר חמא זהו רק גזל מדבריהם – על-פי גרסתו בגמרא, שבה הוא מוחק בדברי רב ששת את המילים "כל כי האי גוונא לאו אסמכתא". לפי זה מובן שרב ששת אינו חולק כלל בגדרי אסמכתא על רמי בר חמא, אלא שהוא נוקט שכיוון שחברו נותן לו ברצון אין סיבה לפסלו לעדות, ולכן הוא מביא את טעמו לפסול – משום יישוב העולם. כיוון זה משתמע גם מדבריו של הגר"א (סימן לד' ס"ק לא), שמביא את דברי הסמ"ע בלשון "אבל הסמ"ע", לשון שבדרך-כלל משמעה שהגר"א פוסק כמוהו²⁰⁶.

לעומת זאת, במקום אחר כותב הגר"א (סימן רג ס"ק מד) שהרמב"ם פוסק כרמי בר חמא מחמת כל הראיות המוזכרות לעיל, שמשחק בקוביא הוא אסמכתא. אך גם על-פיו זהו רק גזל מדבריהם, ולכן צריך להוסיף את העובדה שאין לו אומנות (על-פי פסק הגמרא כר' יהודה, בדף כו) ושאוכל מן הקוביא, ורק הצירוף של שניהם יוצר את פסול העדות.

אם כן, על-פי שתי האפשרויות בהגות הגר"א בביאור הרמב"ם – כרמי בר חמא או כרב ששת – איסור הגזל מדבריהם מדין אסמכתא אינו מספיק כדי לפסול לעדות, וצריך להוסיף לו את האכילה מן הקוביא כדי לפסלו, כפי שהובא לעיל לשיטת הסמ"ע.

²⁰⁶ ועיין שם ב"ברכת אליהו", שדן בלשון זאת בפסקי הגר"א.

חמדת הארץ ה

הקושיה העיקרית שעמה צריכים להתמודד כל ההולכים בשיטת ה"לחם משנה" היא כיצד על-פי רב ששת מצטרפים הטעמים של "אין לו אומנות" ו"אינו עוסק בישובו של עולם" עם טעם הגזל מדבריהם; וכן, מדוע נזקק הרמב"ם לחדש ולהוסיף את הטעם של "חזקתו שאוכל מן הקוביא" לדבריו של רב ששת.

ה"לחם משנה" עונה על כך תשובה כללית, שרק כשאוכל מן הקוביא מכוער הדבר וראוי לפסלו. אך דבריו קשים, ולא מצאנו מקור או דוגמה לכך. לעומתו, הסמ"ע (ובדומה לו ה"תומים") מסביר שהצורך בכך שלא תהיה לו אומנות נוספת ושיאכל מן הקוביא הוא כיוון שמתברר מהסוגיא הבאה, העוסקת ברשע דחמס, שבאיסורי דרבנן, דווקא כשהנאת הממון וחמדתו גורמות לו לעבור על איסור מדבריהם הוא נפסל. זוהי גם משמעותם של דברי הרמב"ם (שם תחילת הל' ד), המתחיל למנות את הפסולים מדרבנן כחלק מכותרת כללית של "לוקחים ממון שאינו שלהם בחמס", ובתחילת הרשימה של הפסולים מדרבנן כותב: "וכן כל העובר על גזל של דבריהם, הרי הוא פסול מדבריהם". ומשמע מכך שרק איסור דרבנן בעל אופי של גזל פוסל לעדות.

כמו כן מפנה הסמ"ע לפסק הרמ"א (חו"מ סימן לד' סע' ג) על-פי רבנו ירוחם, שנפסק להלכה, האומר שם שאדם נפסל לעדות מדרבנן רק אם עבר על איסורם בעקבות חמדת ממון. בעקבות דברים אלו מסביר הסמ"ע, שאם יש לו אומנות אחרת שממנה הוא מתפרנס, ממילא הכסף שהוא מרוויח במשחק אינו הולך להנאת כרסו וגופו אלא הוא ממשיך לשחק בו. לכן הוא איננו פסול ככהאי גוונא באיסורי דרבנן, ורק כשאין לו מקור פרנסה אחר נחשב שחמדת הממון והנאת גופו העבירו אותו על איסור זה.

הסמ"ע מביא שתי נפקא מינות להבנתו זאת ברמב"ם: הראשונה היא כאשר אינו עוסק באומנות אחרת, אך יש לו מקורות כלכליים שמהם הוא מתפרנס. מההבנה הפשוטה ב"אין לו אומנות" (כגון זאת המובאת ברש"י) ייפסל במקרה כזה, אך מהסמ"ע יהיה כשר. הנפקא מינה השנייה היא במקרה שעוסק באומנות אחרת שאיננה מספיקה לו לפרנסתו – על-פי הבנתו של רש"י יהיה כשר לעדות, שהרי יודע בטיב משא ומתן, אך על-פי הסמ"ע יהיה פסול, כיוון שעדיין נחשב לאוכל מן הקוביא, שנפסל בעברה דרבנן. אך דווקא הנפקא מינות שהביא הסמ"ע לדבריו מחדדות את הקושיה עליו, שהרי פשטן של המילים "אין לו אומנות ואינו עוסק בישובו של עולם" מלמד אותנו שסיבת הפסול היא חוסר עבודתו בפעל, ולא מקור כלכלי החסר לו. יתרה מכך, גופם של הדברים קשה מאוד, שהרי הרמב"ם ורבנו ירוחם לא הצריכו דווקא הנאת גופו באיסורי דרבנן, אלא רק שחמדת הממון תגרום לו לעבור על האיסור, וחדדה כזאת קיימת גם כאשר הוא ממשיך ומשחק באותו הכסף, ואינו אוכל ממנו.

יש להוסיף, על-פי כל המפרשים את הרמב"ם כגישת ה"לחם משנה" והסמ"ע, שחוץ מן הקושי העיקרי בדבר הצורך לצרף לאיסור הגזל גם את אכילתו מן הקוביא, והבנת הקשר בין אכילה זאת לפסול המשחק בקוביא לעדות, ישנם קשיים נוספים לשיטתם בדברי הרמב"ם. שהרי בכל הפסולים מדרבנן שהובאו ברמב"ם הדגיש הרמב"ם שהם פסולים כיוון שהמעשה שאנו רואים בעינינו מעיד על כך שחזקתם שעוברים גם על איסור שאיננו רואים – כך הוא ברועים ומגדלי בהמה דקה, שחזקתן שעוברים על גזל, וכן במוכסים ובמפריחי יונים, ובסוחרי שביעית, שחזקתן שאוספים פירות שביעית האסורים לסחורה ועושין בהן סחורה. לכן מסתבר שגם במשחק בקוביא, שהוא כחלק מרשימה זאת, המילים "הרי זה בחזקת שאוכל מן הקוביא" באות לתאר מעשה נוסף שאיננו רואים עתה, ולא רק להגדיר את טעמו של האיסור שהוא עובר במשחקו בקוביא. ועוד, כפי שציינו לעיל, הרמב"ם פותח את רשימת פסולי העדות מדרבנן (שם הל' ד) במילים: "וכן כל העובר על גזל של דבריהם, הרי הוא פסול מדבריהם" – ומשמע מכך שהגדרת המעשה כגזל מדבריהם מספיקה מצד עצמה ללא תוספות, כמו בכל הדוגמאות האחרות שם. אך הקושיה הגדולה על דבריהם היא מדברי הרמב"ם בהלכות גזילה, שיובאו לקמן כסיעתא לשיטה השנייה.

גישה ב': הרמב"ם פוסק כרמי בר חמא

מתוך כל הקושיות שהובאו לעיל, מגיע ה"כסף משנה", ובדומה לו ה"שלטי גבורים" על הרי"ף בסנהדרין, למסקנה שהרמב"ם פוסק כרמי בר חמא, שמשחק בקוביא פסול משום אסמכתא, והסיבה שאיננו נוקט בפשטות את הטעם הזה כטעם הפסול היא שהרמב"ם אינו בא לתאר בהלכה זאת את האיסור המקורי של משחק בקוביא בכסף עם ישראל בתורת אסמכתא, אלא מצבים אחרים שאסורים גם הם מחשש שיגיע לאיסור זה (כגון משחק עם ישראל בחינם, או משחק עם נכרי, או כמובא ב"שלטי גבורים", ששמו את הכסף מלכתחילה על הדף, והקנו אותו זה לזה באופן שאין בו איסור אסמכתא, שהרי איסור אסמכתא קיים רק כשיחקו באמנה והתשלום בוצע בסוף המשחק). ובכל אופן, גם במצבים אלו פסול המשחק בקוביא מדרבנן, כיוון שחזקתו שמשחק גם באופן האסור של אסמכתא. חשש זה קיים רק כאשר אין לו אומנות ואינו עוסק ביישובו של עולם.

הסיעתא הגדולה שיש לשיטה זאת היא מדברי הרמב"ם (גזילה פרק ו הל' י-יא), שכותב כך:

המשחקין בקוביא כיצד? אלו שמשחקין בעצים או בצרורות או בעצמות וכיוצא בהן, ועושים תנאי ביניהם שכל הנוצח את חברו באותו השחק יקח ממנו כך וכך – הרי זה גזל מדבריהם, אע"פ שברצון הבעלים לקח, הואיל

ולקח ממון חבירו בחנם דרך שחוק והתל הרי זה גזל. וכן המשחקין בבהמה או בחיה או בעופות ועושים תנאי שכל שתנצח בהמתו או תרוץ יותר יקח מחבירו כך וכך וכל כיוצא בדברים אלו – הכל אסור וגזל מדבריהם.

בהלכה י, שמדברת על משחק בכסף שאסור משום גזל מדבריהם, הרמב"ם אינו מזכיר כלל איסור משום שאינו עוסק ביישובו של עולם, ורק בהלכה יא כתב:

והמשחק בקוביא עם הגוי אין בו איסור גזל, אבל יש בו איסור עוסק בדברים בטלים, שאין ראוי לאדם שיעסוק כל ימיו אלא בדברי חכמה וביישובו של עולם.

אם כן, אנו רואים שהרמב"ם נזקק לטעם ש"אינו עוסק ביישובו של עולם" רק כאשר הוא מגיע למשחק עם הגוי, שהמעשה עצמו אינו אסור משום גזל גם מדבריהם. ונראה על-פי זה שגם אצלנו, כשהוא פוסל לעדות מטעם זה, הוא מדבר על מציאות כעין זאת, ולא על הגזלן מדבריהם.²⁰⁷

אך גם אם הדברים נראים מבוארים בהלכות גזילה, אם נתבונן בפשט הסוגיה בסנהדרין נמצא בה קשיים גדולים מאוד על שיטת ה"כסף משנה". וזו לשון הסוגיה שם:

משחק בקוביא מאי קא עביד? אמר רמי בר חמא: משום דהוה אסמכתא, ואסמכתא לא קניא. רב ששת אמר: כל כי האי גוונא לאו אסמכתא היא, אלא לפי שאין עסוקין ביישובו של עולם. מאי בינייהו? איכא בינייהו דגמר אומנותא אחריתי, דתנן (ותנן) אמר רבי יהודה: אימתי? בזמן שאין להן אומנות אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא – (הרי זה) כשרים. אלמא טעמא דמתניתין משום יישובו של עולם הוא קשיא לרמי בר חמא, וכי תימא פליגי רבנן עליה דרבי יהודה, והא אמר רבי יהושע בן לוי: כל מקום שאמר רבי יהודה "אימתי" ו"במה" אינו אלא לפרש דברי חכמים, רבי יוחנן אמר "אימתי" לפרש ו"במה" לחלוק, ודכולי עלמא "אימתי" לפרש הוא גברא אנברא, "קא רמית" מר סבר פליגי ומר סבר לא פליגי.

ה"כסף משנה" מציג בדבריו שלוש קושיות עיקריות מהסוגיה על הדרך שבה הוא פירש את הרמב"ם:

א. כבר בתחילת הסוגיה אומרת הגמרא ש"איכא בינייהו (בין רמי בר חמא לרב ששת) דגמר אומנותא אחריתי". ואם אנו פוסקים כרמי בר חמא אנו מחויבים לומר שהפסול במשנה הוא בכל מקרה, גם כשיש לו אומנות נוספת.

ב. בהמשך הסוגיה הגמרא מקשה על רמי בר חמא מדברי ר' יהודה במשנה, ונאלצת לומר שרמי בר חמא חולק על ר' יהושע בן לוי וטוען שחכמים חולקים על ר' יהודה; ואילו על-פי הסברו של ה"כסף משנה" ברמב"ם, לכאורה היה יכול לתרוץ בפשטות שהמשנה מדברת על משחק בחינם או עם גוי, ובמקרים אלו רמי בר חמא מסכים לר' יהודה, וגם חכמים לא יחלקו עליו בזה.

ג. על-פי אילוץ הגמרא הנ"ל ברור לכאורה שכשהגמרא פוסקת (כו.) כר' יהודה היא פוסקת כרב ששת, שהרי רמי בר חמא בגמרא לעיל מסתדר רק עם חכמים, שחולקים לשיטתו על ר' יהודה.

ה"כסף משנה" עונה ברוחק על קושיות אלו, באופן זה: לפי רמי בר חמא, המשנה מדברת במשחק בקוביא עם ישראל בכסף – הפסול משום גזל, וגם במשחק בחינם או עם גוי – הפסול מפני שחזקתו שאוכל מן הקוביא. לכן רמי בר חמא מסתדר גם עם ר' יהודה, שדיבר על משחק עם גוי או בחינם, שפסול דווקא כשאין לו אומנות נוספת. ומצד שני, כשאמר בפתחת הסוגיה שטעם הפסול הוא משום אסמכתא, התכוון רק למשחק בכסף, מפני שזהו הטעם השורשי לשאר הפסולים, או מפני שבאמת התכוון להמשיך ולהסביר את שאר הפסולים, אך רב ששת לא נתן לו והקשה עליו, והוא ענה לו לשיטתו. מסיבה זו, כל הנפקא מינה המובאת בגמרא, וכן הקושיה מהמשנה והתירוץ עליה, מדברים רק על משחק בקוביא עם ישראל בכסף, אך אליבא דאמת רמי בר חמא אינו חולק על ר' יהודה שנפסק להלכה, שמדבר במי שמשחק בחינם או עם גוי. מובן מאליו שחלוקה זאת של הסוגיה לשני דיונים, וכן הטענה שרמי בר חמא ענה לרב ששת רק לשיטתו, הן דחוקות בפשט לשון הסוגיה.

²⁰⁷ יש לציין ששיטת ה"כסף משנה" עולה שהרמב"ם בהלכות גזילה מסכים לדבריו של הראב"ד המובא שם (פרק ו הל' יא), וזו לשונו: "א"א ואם אין לו אומנות אלא היא, אפילו עם גוי פסול לעדות הוא, וכל דכן הוא שהוא למד ממעשיו". ואלו ה"לחם משנה" שהובא לעיל, שהסביר שהרמב"ם פוסק כרב ששת, כותב במפורש שבמשחק עם גוי, שאין בו שום סרך של איסור גזל, הרמב"ם יכשיר לעדות; ולפיכך דברי הראב"ד על הרמב"ם הם השגה ולא ביאור לדבריו.

ביאור הרמב"ם ל"אין עסוקין בישובו של עולם" לשיטתו בהסבר הפסולים במשנה

נראה שכדי להעמיק בדברי הרמב"ם ביתר ביאור, ולראות כיצד הם מתבארים מתוך סוגיית הגמרא, יש לשים לב להסברו המיוחד של הרמב"ם למושג "אין עסוקין בישובו של עולם". כדי להבין את החידוש שבהסברו, נביא את פירושו של רש"י למושג זה. בדברי רש"י על המשנה, אנו מוצאים שהוא מפרש את דברי ר' יהודה "דאין לו אומנות אלא הוא", במילים הבאות:

דהואיל ואין עסוקין בישובו של עולם אינן בקיאים בטיב דינין ומשא ומתן ואינן יראי חטא.

אנו רואים מדבריו של רש"י שהוא כורך יחד, על סמך הגמרא שקושרת את שיטת רב ששת עם הפסיקה כר' יהודה, את המושג "אין לו אומנות" עם המושג "אין עסוקין בישובו של עולם". והכוונה בכך היא שחוסר העיסוק בעבודה ובפרנסה מביא לחוסר מודעות לכללי המסחר ולחיסרון ביושר וביראת החטא. לדעת הרמב"ם, לעומת זאת, ננסה להוכיח כי ישנו מובן אחר ל"אין עסוקין בישובו של עולם". כפי שהזכרנו, הרמב"ם (גזילה פרק ו הל' יא) הגדיר את הפסול מחמת יישובו של עולם במילים הבאות:

אבל יש בו איסור עוסק בדברים בטלים, שאין ראוי לאדם שיעסוק כל ימיו אלא בדברי חכמה ובישובו של עולם.

והדברים מבוארים עוד יותר בפירושו המשניות לרמב"ם:

ונאסר זה מפני שהוא מתעסק בעסק שאין בו תועלת לישוב העולם, ויסוד הוא בתורתנו שאין ראוי לאדם להעסיק

את עצמו בעולם הזה אלא באחד משני דברים: או בחכמה להשלים בה את עצמו, או בעסק שיועיל לו בקיום העולם, כגון אומנות או מסחר, וראוי למעט בזה ולהרבות בראשון, כמו שאמרו "הוי מעט עסק ועסוק בתורה".

הרמב"ם מדגיש כאן את האיסור שבעסקיו של אדם זה. הבעייתיות בעסקיו אינה רק בפסיביות שלו, כפי שסובר רש"י שהובא לעיל (שעצם העובדה שאין לו אומנות פוסלת אותו לעדות), אלא ישנה כאן הגדרה שמדברת על הדברים שבהם הוא אכן עוסק – הדברים הבטלים. ישנו כאן איסור עצמי מדרבנן, הנובע מעשייתו הרעה ולא מחוסר עשייתו. אם היה יושב בביתו בחוסר מעש, נראה שלא היה נפסל לעדות על-פי הרמב"ם, לעומת רש"י, שבמצב כעין זה בוודאי היה פוסלו לעדות, כיוון שאין לו עוד אומנות. הרמב"ם סבור כי המשחק בקוביא הוא עיסוק המנוגד לתיקון העולם, וזהו שורש הבעייתיות שבו. אדם המתרגל למשחק כזה ממילא מתחנך בניגוד למהלך התקין של "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". לכן מובן שהתעסקות כזאת לדעת הרמב"ם אסורה מצד עצמה, כפי שראינו בהלכות גזילה, ובעקבות כך היא פוסלת אותו לעדות. ונראה שמחלוקת הרמב"ם על רש"י היא לשיטתו בהסבר הפסולים דרבנן במשנה.

כפי שכבר הזכרנו, הרמב"ם (עדות פרק י הל' ד) הביא את דין המשחק בקוביא בתוך רשימה שלמה של הפסולים מדרבנן, שמקורם במשנתנו ובברייתא שמובאת בהמשך הגמרא. סיבת הפסול שבהם איננה עצם המעשה שהם עושים, אלא מה שעולה מתוך מעשיהם. מעשיהם מעידים על כך שחזקתם שעושים מעשים אסורים נוספים של לקיחת ממון שלא כדין, וזאת סיבת הפסול שבהם. ואלו דבריו:

וכן הרועים אחד רועי בהמה דקה ואחד רועי בהמה גסה של עצמן הרי הן פסולין, **שחזקתן** פושטין ידיהן בגזל ומניחים בהמתן לרעות בשדות ופרדסים של אחרים, ולפיכך סתם רועה פסול... וכן המוכסין סתמן פסולין, מפני **שחזקתן** ליקח יותר מדבר הקצוב להם בדין המלכות ולוקחין היתר לעצמן... וכן מפריחי יונים ביישוב פסולין, מפני **שחזקתן** שגוזלים יונים של אחרים בחנם, וכן סוחרי שביעית, והם בני אדם שיושבים בטלים, וכיון שבאה שביעית פושטים ידיהן ומתחילין לישא וליתן בפירות, **שחזקת אלו** שהן אוספין פירות שביעית ועושין בהן סחורה, וכן משחק בקוביא, והוא שלא תהיה לו אומנות אלא הוא, הואיל ואינו עוסק ביישובו של עולם – **הרי זה בחזקת** לשאול מן הקוביא, שהוא אבק גזל.

כאשר מתבוננים בפסול המשחק בקוביא כחלק מן הרשימה כולה, ברור לנו שהרמב"ם סבור כי פסולו אינו פסול עצמי של גזל, אלא שאנו מוצאים במעשיו יסוד שמעיד על כך שאף אם עתה משחק ללא אסמכתא, כגון בהקנאה מוקדמת, בחינם או עם גוי, מכל מקום חזקתו (ולא רק הערכה סתמית) שמשחק גם באיסור, ועובר על גזל מדבריהם. חזקה זו תיווצר, על-פי הרמב"ם, רק אם נתבונן על המשחק (אף כשנעשה ללא איסור גזל) כמנוגד ליישוב ולתיקון העולם. לאחר שאנו מגדירים את "אין עוסק בישובו של עולם" כעשייה אקטיבית שלילית, האסורה מדרבנן, ולא רק כחוסר עשייה, נוכל להבין שמעשה זה מעיד שחזקתו שעובר גם על גזל מדבריהם. ובמיוחד נראה כן על-פי דברינו לעיל בדעת הרמב"ם, שנראה יותר שמדובר כשמשחק בקוביא תמורת כסף, שאז אנו רואים שאדם זה רוצה להרוויח כסף, ועושה זאת באופן האסור ובצורה המנוגדת ליישובו של עולם ולתיקונו.

לעומת זאת, על-פי רש"י, פסולו של אדם שאינו עוסק ביישובו של עולם איננו מפני שעובר עתה על אסור, או שחזקתו שיעבור על אסור בעתיד; פסולו דומה יותר לפסולי העדות שמובאים ברמב"ם (פרק יא שם): עמי הארצות, הבזויים וכדומה, שאיסורם איננו נובע ממעשה אסור שעשו אלא מאישיותם הבעייתית.

ביאור נוסף בשטת הרמב"ם, על-פי דבריו בפירוש המשניות

נראה שלאחר הסבר זה במושג "אין עוסק ביישובו של עולם", ניתן להציע פירוש חדש לדברי הרמב"ם, המתאים להסברו בפירוש למשנה, שם פירש שמדובר במשחק תמורת כסף, ופסולו הוא משום העיסוק בדבר שאין בו משום יישובו של עולם. על-פי הסבר זה, הרמב"ם פוסק כשיטת הרי"ף, שפסק כרב ששת, ולכן הוא מסביר כך את המשנה. אך פירוש דבריו איננו בכיוונו של ה"לחם משנה" לעיל, אלא בכיוון שהעלינו לעיל על-פי שיטת ה"כסף משנה" וה"שלטי גבורים".

יש לציין שבעיון מדוקדק יותר בדברי הרמב"ם נראים דברי ה"שלטי גבורים" מדויקים יותר בביאור המציאות של המשחק בקוביא על-פי הרמב"ם מהאפשרויות שהציע ה"כסף משנה". בפירושו למשנה מדגיש הרמב"ם שהפסול הוא דווקא כשמשחק תמורת כסף, ואם כן נשללת האפשרות ב"כסף משנה" של משחק בחינם. וכמו כן, מלשונו של הרמב"ם: "הרי זה בחזקת שאוכל מן הקוביא" נשמע שעד עתה לא אכל והרוויח מן הקוביא עצמה. והדברים מוסברים יותר על-פי ה"שלטי גבורים", שהמדובר הוא שעד עכשיו הרוויח על-ידי הקנאה גמורה (ועל-פי האפשרות ב"כסף משנה" ששיחק עם גוי, מכל מקום הרוויח כבר עתה מן הקוביא).

זכור, לשיטת ה"שלטי גבורים", פסול הרמב"ם בהלכותיו איננו מתייחס למשחק בכסף עם ישראל באמנה ועובר על אסור איסמכתא, אלא על המשחק בהקנאה, באופן ששמו את המעות על הדף לפני המשחק, והרמב"ם מסביר שעל כך נחלקו רב ששת ורמי בר חמא בסוגייתנו²⁰⁸ (שלא כדברי ה"כסף משנה" לעיל, שהסביר שנחלקו במשחק בקוביא תמורת כסף, ולכן נאלץ להעמיד את המשנה גם במשחק בקוביא תמורת כסף, וגם במשחק בחינם או עם גוי); שלרמי בר חמא גם אופן כזה אסור משום איסמכתא, שגם בכהאי גוונא לא גמר בדעתו להקנות, אך בזה נפסק כרב ששת, שאין בזה איסור איסמכתא, אלא רק איסור שעוסק בדבר שאין בו משום יישובו של עולם. כפי שהסברנו לעיל, מעשה האיסור שהוא עושה מעיד בפנינו כי חזקה עליו שיעבור גם על גזל מדבריהם באופן של איסמכתא, כשישחק תמורת כסף ללא הקנאה מוקדמת.

על-פי דברינו מובנת לשונו של הרמב"ם בפירושו למשנה, שלא הזכיר כלל איסור איסמכתא, אלא רק איסור משום "מתעסק בעסק שאין בו תועלת ליישוב העולם", ובהתאמה לדבריו בהלכות עדות ובהלכות גזילה. עיסוק זה – איסור עצמי יש בו, וחזקתו שיביא אותו גם לגזל מדבריהם, ולכן נפסל – בדומה לשאר הפסולים במשנה על-פי הרמב"ם, שנפסלים כיוון שחזקתם שעוברים על איסור. אם כך, ברור שאין בזה כל סתירה לפסק הרמב"ם בהלכות גזילה על משחק בקוביא באמנה עם ישראל ותמורת כסף, שאסור משום איסמכתא, שעל כך לא נחלקו כלל רב ששת ורמי בר חמא.

ע"פ ההסבר המוצע כאן, שלפיו הרמב"ם פוסק כרב ששת, אין כלל צורך בדוחקים שהגענו אליהם בשיטת ה"כסף משנה" אליבא דרמי בר חמא, שהרי מובנת הפסיקה כרב יהודה, שתואמת את הסברו של רב ששת לפסול משחק בקוביא של המשנה, וגם הפסיקה בשאר הסוגיות, שמשחק בקוביא באמנה נחשב כאיסמכתא²⁰⁹. וכמו כן, ברור שגם שלוש השאלות על ה"כסף משנה" שפסק כרמי בר חמא בסוגייתנו אינן שייכות כלל על-פי זה.

סיכום

מהרמב"ם בהלכותיו ובפירוש המשניות נראה שפסולו של המשחק בקוביא במשנה (עדות פרק י הל' ד) איננו משום שהוא משחק בקוביא באמנה, ואיננו מדין איסמכתא, אלא כיוון שהעובר על איסור בכך שעוסק באופן אקטיבי בדבר שאיננו מתאים לתיקונו של

²⁰⁸ אפשרות נוספת דומה היא להסביר שמחלוקתם היא כאשר נתן לו משכון לפני המשחק. או באופנים נוספים דומים (סימן רז סע' יג) ומובן שאין כאן המקום להאריך בגדרי איסמכתא.

²⁰⁹ כך מתורצות הראיות שהובאו לעיל מהמשך סוגייתנו ומשבת קמט: שם נפסק באופן כללי שמשחק בקוביא נחשב כאיסמכתא. ולכאורה קשה עדיין ראיית הגר"א מראש השנה כב, שמתייחסת באופן ישיר למשנה המקבילה למשנתנו וקוראת לפסולים במשנה "גולן דדבריהם", שלא כדברינו בהסבר המשנה. אך ניתן לתרץ בפשטות, שלצורך ראיית הגמרא שם: "ז"א, גולן דדבריהם כשיריז לעדות אשה" – הגמרא אינה נזקקת להתייחס כך לכל הפסולים במשנה, אלא רק למפריחי יונים וכדומה, אך אין זאת הגדרה למשחק בקוביא, כמו שאין זאת ההגדרה לסוחרי שביעית. ודי לגמרא גם במקרה אחד מפסולי המשנה כדי להוכיח את דבריה, ודוק.

עולם, חזקתו שישחק גם באסמכתא, וייקח ממון שלא כדין, בדומה לשאר הפסולים במשנה. פסול זה קיים לפי ה"כסף משנה" אליבא דרמי בר חמא, ועל-פי האפשרות האחרונה שהצענו, אליבא דרב ששת.

ויהי רצון שנזכה להיות מהעוסקים ביישובו של העולם ובבניינו, כדברי הרמב"ם בפירושו למשנה שהובאו לעיל:

שאינן ראוי לאדם להעסיק את עצמו בעולם הזה אלא באחד משני דברים: או בחכמה להשלים בה את עצמו, או בעסק שיועיל לו בקיום העולם... וראוי למעט בזה ולהרבות בראשון, כמו שאמרו: "הוי מעט עסק ועסוק בתורה".